

DEDE İLE TORUNUN MEDENİYET YOLCULUĞU*

Ahmet KARTAL **

Özet

Kişiler idealleri ile yaşarlar, hayata bağlanırlar ve mücadele ederler. Nitekim ideallerini gerçekleştirmek için amansız bir mücadele içerisine giren kişilerin iç dinamiklerini canlı tutan en önemli unsurlardan biri, hiç şüphesiz idealleridir. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin iki mümtaz padişahı olan dede Fâtih Sultan Mehmet ile torun Yavuz Sultan Selim'in özellikle İstanbul'un fethinden sonra bu şehri dünyanın önemli bir kültür ve medeniyet merkezi yapmak için çıktıkları yolda yaptıkları mücadele ana hatlarıyla verilmeye çalışılacak.

Anahtar Sözcükler: *Kültür, ilim, sanat, şiir, Fâtih Sultan Mehmet, Yavuz Sultan Selim*

* Bu makale, Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından 9-10 Aralık 2004 tarihinde düzenlenen "Bir Metafor Olarak Yol ve Yolculuk" I. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden genişletilerek kaleme alınmıştır.

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Bilindiği gibi her insanın hayatı boyunca gerçekleştirmek istediği bir amacı, bir ideali, bir ülküsü vardır. Bu durum aynı zamanda onun iç dinamiğini canlı tutan bir husus olarak tezahür eder. Kişi bu idealini gerçekleştirmek için karşılaştığı zorluklar ve sıkıntılara göğüs gererek amansız bir mücadele içerisinde kendisini bulur. Bu çalışmada, asırlar boyu bir Türk-cihan devleti olarak üç kıtaya yayılan, oralara adaletle hükmedip maddî manevî birçok güzellikler sunan Osmanlı devletinin iki mümtaz padişahı Fâtih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim'in özellikle İstanbul'un fethinden sonra bu şehri dünyanın önemli bir kültür ve medeniyet merkezi yapmak için çıktıkları yolda yaptıklarını mücadeleyi ana hatlarıyla vermeye çalışacağız.

1444'te Sultan II. Murad'ın çekilmesi üzerine tahta getirilen II. Mehmed, küçük yaştaki ilk saltanat devrinin (1444-1446) başarılı olmaması üzerine eksikliklerini gidermek için ikinci defa Manisa'ya şehzadelige çekildi. Bu dönem gerek Mehmed'in şahsı, gerekse Osmanlı devleti için çok verimli ve çok faydalı olmuştur. Çünkü genç şehzade bu zaman zarfında bir yandan akademik bir faaliyet devresine girerek liyakatli hocaların refakatinde bilgisini genişletti, felsefe ve riyaziye okudu, Arapça ve Farsçayı ana dili gibi öğrendi. Bu meyanda Lâtince, Yunanca ve Sırpça öğrenme imkânını da elde eden Mehmed II., tarih, coğrafya ve askerlik bilgisini de ilerletti. Diğer taraftan dünya cihangirlerinin hayatlarını dikkatli bir şekilde tetkik ederek her birinin doğru ve yanlış taraflarına dikkat çekip plân ve sistem fikrinin gerekliliğinin bilincine vardı (Saray 1997: 69). Hoca Ak Şemseddin gibi bir prensip adamının terbiyesinde yetişen II. Mehmed, tam donanımlı olarak 1451'de yeniden tahta çıkınca İstanbul'un fethini başlıca gaye edindi.

Timur'un ölümünden sonraki yarım yüzyıl boyunca Osmanlılara karşı Bizanslılar, bazen Osmanlı tahtında hak iddia eden şehzadeleri kullanarak bazen de Haçlı tehdidiyle dayanmıştı. Bizans elçileri, Mehmed II. Karaman Oğulları ile savaşırken, taht iddiası olan Orhan'ı serbest bırakma tehdidiyle bazı ayrıcalıklar kazandı. 12 Aralık 1452'de Papa ile kiliselerin birleşme anlaşması gereğince imparatorun huzurunda, Ayasofya'da yapılan ilk tören, aynı zamanda Osmanlı'ya karşı yapılan bir birlik ve tehdit gösterisiydi (İnalçık 2003: 30). İstanbul kuşatması, dış sebepler kadar iç meselelerin hâlli bakımından da gerekli görülüyordu. Batı Hristiyan âleminin harekete geçmesinden büyük kaygı duyan veziriazam Çandarlı Halil, uzlaşmaya gidilmesini isterken, sultanın lalası Zaganos

Paşa, Hristiyan devletlerinin birleşemeyeceklerini, ordu gönderseler bile üstün Osmanlı kuvvetlerinin İtalya'dan yardım gelmeden şehri alabileceğini savunmaktaydı. Zaganos Paşa, İstanbul'un fethinin genç padişaha hudutsuz bir itibar ve mutlak bir iktidar getireceğine inanıyordu. Venedik donanması yola çıkmış, Macarların hazırlıklarına dair haberler gelmekteydi. Başarı, işin bir an öne bitirilmesine bağlıydı. Bundan dolayı Bizans İmparatoru son teslim isteğini de geri çevirince, sultan, orduya 29 Mayıs günü için umumî taarruz emri verdi ve Zaganos Paşa'yı bu hücumu hazırlamakla vazifelendirdi. Fethin ertesi günü Çandarlı vazifesinden alınıp ihanetle suçlandığı için idam edildi ve yerine Zaganos Paşa veziriazam oldu. Şeriata göre zorla alınan şehrin yağmasına sultan engel olamazdı. Fetholunan İstanbul yağma ve halkı esir edildi. Ancak sultan, fidesini sağlayan veya belli bir zaman içinde kaçtığı yerden geri gelen Rumların şehirde yerleşmesine müsaade etti.

İstanbul'un fethi, II. Mehmed'i bir anda İslâm âleminin en büyük sultanı konumuna getirdi. Bundan sonra kendisini bir dünya imparatorluğunun tek ve gerçek varisi saydı (İncalcık 1997: 295). İstanbul'un fethinden sonra, Osmanlı devletinin imparatorluk olabilmesi, onun tek gayesi hâline geldi. Bundan dolayı Bizans tahtı üzerinde hak iddia edebilecek Trabzon-Rum Pontus devletini ortadan kaldırdı. Anadolu'daki diğer Türk beyliklerini, özellikle uzun çarpışma ve uğraşlardan sonra Karaman beyliğini kendi hâkimiyeti altına aldı. Uzun Hasan'ı Otlukbeli'nde yenerek Anadolu üzerindeki emellerine son verdi.

Ebü'l-feth unvanıyla da anılan Fâtih, hükümdarlığı boyunca 31 yıl içinde irili ufaklı 17 devlet fethetmiştir. Bunlardan beşi Müslüman, on ikisi ise Hristiyan hükümetidir. Bu devletlerin ikisi imparatorluk, dördü krallık, altısı prenslik, beşi dukalıktır. Milliyetlerine göre tasnif edildiğinde ise, dört İtalyan, üç Rum, dört Türk, üç İslav, bir Tatar-Türk, bir Ulah ve bir Arnavut ülkesi olduğu görülmektedir. Osmanlı devleti Fâtih döneminde bütün Anadolu ve Balkanların tek hâkimi olmuş, orduları kuzeyden ve güneyden İtalya sınırlarına dayanmış, Karadeniz bir Türk gölü hâline gelmiş, Boğazların hâkimiyeti tamamlanmıştır (Danişmend 1953: 13-14).

Fâtih, sadece ülke bakımından değil, Osmanlı müesseselerini geliştirerek onlara kati şekillerini vermesi ve İstanbul'u gerçek bir merkez hâline getirmesi

bakımından da Osmanlı devletinin asıl kurucusu olmuştur. Onun en büyük eseri, İstanbul'u nüfus bakımından kalabalıklaştırarak Osmanlı devletinin başkenti ve iktisadî merkezi, gerçek bir Müslüman-Türk şehri olarak yeneden kurmasıdır. O, İstanbul mihveri etrafında Rumeli ve Anadolu'da devletin dört yüz yıl sarsıntısız ayakta duran temelini atmamakla kalmamış, onun kuvvetli merkezîyetçi siyaseti, yerli hanedanlar etrafında bölgecilığe ve kabile siyasetine son vererek Türklüğün Anadolu'da bir bütün hâlinde kaynaşmasını ve birleşmesini sağlamıştır. Özellikle Karaman bölgesinin ve Trabzon taraflarının Osmanlı ülkesine katılması, bugünkü Anadolu Türk yurdunun meydana gelmesinde kesin bir gelişme sayılabilir. Nihayet Fâtih, Semâniye medreselerini kurarak Osmanlı ilmiye meratip silsilesini oluşturmuş, müsbet ve dinî ilimlerde İstanbul'u İslâm ülkeleri arasında birinci duruma getirmiştir (İnalçık 1997: 298-99). Ahmed Paşa bir beytinde İstanbul'un bu durumunu şu şekilde ortaya koymaktadır (Tolasa 2001: 78):

*Gâzî-i sâhib-kırân oldur ki devrinde anun
Küfr dâru'l-cebli şimdi 'ilm şehristânıdur*

Fâtih büyük bir ilim aşığı idi. Hayatın hakikatine, dolayısıyla felsefe başta olmak matematik ve diğer müsbet bilimlere, insanın geçmişine ve geleceğine özellikle tarihe, coğrafyaya, İslâmî ilimlere büyük ilgi duymaktaydı. Bu ilgiden ve kendi kişiliğinin derinliğinden gelen merak ve öğrenme arzusunun dolayı çeşitli bilim dallarında mütehasıs olmuş bir âlimi kendisine hoca tayin etmiştir. Bu hocalarla belli saatlerde gerçekten ciddi bir şekilde çalışırdı. Bu hocalar arasında Molla Gürânî, Molla Hüsrev, Hoca-zâde, Molla Yegan, *Tazarruât* sahibi Sinan Paşa, devrin en büyük şairi Ahmed Paşa bulunmaktaydı. Fâtih'in bu öğrenme ve müsbet bilimlere olan merakı Osmanlı Devleti'ndeki kültür faaliyetlerinin çehresini değiştirmiştir. Zira mantık, fıkıh, kelâm gibi İslâmî ilimler Selçuklulardan beri okutulagelmiştir. Ancak müsbet bilimlerde Fâtih'ten önce Hacı Paşa ve Kadı-zâde Rûmî gibi birkaç kişi yetişmiş olmasına rağmen, bu durum Fâtih devrinde tamamen değişmiş, İslâmî bilimlerle tarih, coğrafya da ağırlık kazanmaya başlamıştır (Tekin 1995: 162).

Zamanındaki âlimler iki grupta toplanmışlardı. Birincisi Sinan Paşa, Molla Lutfî, Hoca-zâde Mustafa, Zenbilli Ali Efendi diye meşhur Ali Cemâlî

Efendi gibi oldukça geniş düşünceli âlimler topluluğu olup Şeyh Muslihiddin Vefâ etrafında birleşmişlerdir. İkinci gurup Karamanî Mehmed Paşa, Hatîb-zâde, Molla İzârî, Efdal-zâde, Ahaveyn diye anılan Karamanlı iki kardeş Ahmed ve Mehmed Efendiler gibi daha mutaassıp, katı düşünceli âlimlerden oluşmaktaydı. Bunlar, birinci guruptakilerin fikirlerini hoş görmeyip onları kâfirlikle suçlamaktaydı. Kültürlü ve birkaç dil bilen Fâtih Sultân Mehmed, serbest fikirli olup tutucu değildi. Çeşitli fikirlerdeki bilginleri sarayına davet ederek bilimsel konuşma ve tartışmalar yaptırırdı. Hoca-zâde Mustafa ile Molla Zeyrek arasındaki münakaşa, huzurunda tam altı gün devam etmişti (İpekten 1996: 25-26). Onlara bazen güç konular vererek makaleler yazdırır ve bunları incelerdi. Farsça ve Arapçaya çevrilmiş olan felsefî eserleri okur ve yanına çağırıldığı bilginlerle fikir alışverişinde bulunurdu. Bilimsel problemlerde, hangi ırk, din ve mezhebe mensup olursa olsun bilginleri himaye eder ve onlara eserler yazdırırdı. Hatta Trabzon imparatoru David'in maiyetinde bulunan ve sadrazam Mahmut Paşa'nın akrabası olduğu rivayet edilen filozof Georgios Amirokis'i kendisine musahip yaparak sık sık huzuruna çağırıp fikir ve görüşlerinden istifade etmiştir. Herhangi bir ülkede büyük bir bilgin bulunduğunu haber aldığı zaman derhal onu İstanbul'a getirtirmiştir. Nitekim Astronomi bilgini Ali Kuşçu, kendi döneminde İstanbul'a gelmiş, Molla Câmî'yi de davet etmişti. Ünlü ressam Bellini'yi İstanbul'a davet ederek kendi resmini yaptırmış ve onu iyi bir şekilde himaye etmiştir (Yücel 1991: 93).

Fâtih'in müsbet bilimlere ve İslâmî ilimlere duyduğu büyük ilgi dolayısıyla bilginleri ve âlimleri teşvik ettiği, onlara fevkalâde çok değer verdiği hatta ülkelerinden Anadolu'ya davet ettiği kaynaklarda teferruatlı bir şekilde anlatılmıştır. Meselâ onun bu özelliğini, Osmanlılarda ilk tezkire yazarı Sehi Bey şöyle anlatır: “*Her cins latîfeye hâyil ve her nev' hünere mâyil. Husûsâ ehl-i 'ilm tâyifesine bir mertebe ragbet ve bir vehile iltifât iderdi ki bir pâdişâh dahi itmemiştir.... Bu sebeb ile her gişi 'ilme tâlib ve râgıb olup okumaga cânlar vîrürdi...*” (Tekin 1995: 163). Bu durum Latîfî tezkiresinde ise şu şekilde ifade edilmektedir:

Bunların devr-i hümâyûnları ulemâ ve fukahâ zamânı ve fusehâ ve fuzelâ devrânı idi. Bu kavim-i şerîfe nev'-i kesîr olmak için kemâl-i mahabbetlerinden ve hüsn-i ragbet ü ri'âyetlerinden bu kadar medâris ü tetimmât ve 'imârât u emârât binâ ve bünyâd idüp bunca mahsûl-i

nâ-mahsûrî bu zümre-i şerîfün vech-i ma'âşî ve kifâf-ı intî'âsî için bezl ü vakf eylemişlerdür... Ma'lûmdur ki ol 'ahd ü 'asrda olan cem'iyet-i 'ulemâ kesret-i fukahâ ve fuzalâ bir pâdişâhun 'asrında dahi vâkî' olmuş degüldür. Ve ol رائيل نبي ا لاء امتى كانباء na'tıyla men'ût olan ehâlî ve efâzıl ki ol zamânda gelmişlerdür bir devrde dahi gelmiş degüldür. Şol 'âlimler ki 'ulûm-ı 'âliyyede her biri tedvîne kâdir ve envâ'-ı fûnûnda mâhir her kande bir 'âlim-i mütebahhir ü müteferrid varsa eger diyâr-ı Hinnde ve eger vilâyet-i Sindde envâ'-ı elkâb-ı şeref-nişân ile nâmî-nâmeler ve hezâr iltifât u ikrâm ile abkarî irsâl idüp ve yolunda bezl-i mâl ü menâl idüp ve manâsıb-ı 'âliyye ve merâtib-i ma'âliyye birle ahd-nâmelerle vâdeler ve istimâletler idüp bi'z-zarûri her birinde vedâ'-ı vatan ve terk-i menzil ü mesken itdürürler imiş.¹ (Canım 2000: 139-40).

Tarih, coğrafya ve askerlik alanındaki ilimlere ilgi ile eğilen Fâtih, büyük İmparatorluklar kurmuş İskender, Julius Sezar gibi imparatorların tarihini okuyarak, imparatorlukların kuvvetli bir kültürel temele dayandığını fark etti. Bunun için kültürlü devlet adamları yetiştirecek okullar kurma işine İstanbul'u alır almaz girişti ve iki türlü okul kurdu. Bunlardan birisi, daha çok askerlik, idarecilik, tıp, hastahane, sanat, musikî, edebiyat gibi din dışı konulara yer veren Enderun, diğeri ise medreselerdir. İlk medrese Ayasofya'da tadrise başladı, öğrenciler Ayasofya'nın yanındaki papaz odalarına yerleştirildi, Molla Hüsrev de medresenin baş müderrisi oldu. Zeyrek Camii'nde de Molla Zeyrek baş müderris olarak görev aldı. Böylece hemen fetihten sonra iki medrese kurulmuş oldu. Daha sonra Fatih Camii'ni ve Semâniye adı verilen *medâris-i semâniyye*'yi yaptıırınca, Zeyrek'teki medreseyi Fatih'e taşıttırdı. Semâniye'nin hemen arkasında sekiz küçük medrese daha *Tetimme* adıyla kuruldu. Bunlara bir kütüphane, camiye yakın iki yerde ise darüşşifa ve tâbhâne (misafirhane) ilâve edildi, kütüphaneye de bir hâfız-ı kütüb tayin edildi. Özellikle

1 Saltanat dönemi, bilgin ve fakihler devri, hünerliler ve fasihler çağıydı. Bu aydınlar zümresine sonsuz sevgi ve saygısından dolayı, bu kadar medrese, tetimme, imaret ve kalıcı kurumlar yaptırıp bu kadar sınırsız geliri, bu ulu zümrenin geçimi ve kalkınması için vakf edip harcamıştı.....Bu yüzdendir ki o dönemdeki bilgin, fakih ve yetenekli insan çokluğu hiçbir padişah devrinde olmamıştır. Ve "İsrail oğullarının nebisi gibi" övgüsüyle medhedilmiş olan büyük bilginler, o dönemde gelmişler, başka bir devirde gelmemişlerdir. Her nerede sahasında uzman ve yegâne bir bilgin varsa, ister Hind isterse Sind'de olsun, büyük ikramlar ve paralar ile yolunda çok mal ve mülk harcıyıp yüksek makam ve mevkiler ile onları özendirip zorunlu olarak her birini ülkelerine veda ettirerek, yerlerini yurtlarını terk ettirmiştir" (İsen 1990: 69-70).

İstanbul'da kurulan bu kütüphaneler çok ileri bir medenî fikir hazinesinin oluşmasına ve esaslanmasına etkili olmuştur.² Sehî Bey tezkiresinde, onun medreselerdeki eğitimle çok yakından ilgilendiğini, medreseye müderrisleri bizatihi kendisinin atadığını, müderrislere karşı çok cömert davrandığını hatta medrese okuyanların dahi bir listesini bir defterde yanında sakladığını, herhangi bir yerde kadılık veya bir medresede müderrislik boşaldığı zaman, elindeki listelere bakarak bizzat kendisinin atama yaptığını kaydeder. Bu türden benzer ifadeler Latîfî tezkiresinde de bulunmaktadır. Tezkirelerin verdiği bilgilerden Fâtih'in medreselerdeki müderrisleri ve medrese eğitimi gören gençleri kendi denetimi altına aldığı anlaşılıyor. Daima mutlakıyetçi bir idareyle memleketi idare eden Fâtih Sultan Mehmed, müderrislerin ve medreselerden yetişerek devletin idarî kadrolarında, kadılıklarda ve taşradaki medreselerde müderrislik yapacaklarda, tamamen kendi fikrine uygun ve isteğine göre eylem yapacak, onun çıkardığı kanunları, yasakları aynen uygulayacak kimseler olmasına büyük titizlik göstermiştir. Nitekim Hocası Molla Gürânî, kazasker iken, tayinleri müstakil olarak yapmaya kalkışınca Fatih onu istifaya zorlamıştır. Fâtih'in bu tutumu, devrine damgasını vuran bir tutumdur. Hukuksuz ve kanunsuz bir devletin olamayacağını farkına varan Fâtih, bütün devlet mekanizmasının tek elden, belli kanunlar ve nizamnamelere göre, belli bir sistemle işlenmesini, herkesin bu kanunlara boyun eğmesini istiyordu. Bundan dolayı medreselerde bir yandan fıkıh dersleri okutulmuş, diğer yandan fıkıh âlimlerine büyük değer verilmiştir. Ayrıca Fâtih, şer'î ahkâm bulunmayan pek çok ticarî ve para konularını ve günlük hayatta karşılaşılan bazı meseleleri örfî kararlarla hâletmiştir (Tekin 1995: 166-67).

Fâtih döneminin en dikkate değer siması, Ali Kuşçu'dur. Bu bilginin Türkistan'dan İstanbul'a gelmesiyle matematik ve astronomi Osmanlı devletinde geçmişe nispetle büyük bir gelişme geçirmiştir. Ali Kuşçu'nun astronomi sahasında en önemli çalışmalarından biri, Semerkand matematik-astronomi okulunun ortak bir ürünü olan *Zîc-i Ulug Bey'e* olan katkısıdır. Bu katkısının yanında Kuşçu'nun astronomi alanında ikisi Farsça, yedisi Arapça olmak üzere dokuz eseri mevcuttur. Bu eserlerden bazıları ilmî açıdan, bazıları ise eğitim öğretim açısından önemlidir. Salih Zeki'ye göre Ali Kuşçu'nun en önemli eseri, *Zîc-i Uluğ Bey'e* yazdığı Farsça şerhtir. Yakın dönemlerde 2 Fâtih'in İstanbul'da kurduğu kütüphaneler hakkında geni bilgi için bak. Ünver 1953: 8-9.

yapılan araştırmalar onun bazı küçük risalelerinin astronomi tarihi açısından önemli olduklarını ortaya koymuştur. Saliba'ya göre, Kuşcu'nun *Risāle fi*

Hāll Eřkālil-muaddil li'l-mesir (Fāida fi eřkālil Utārid) isimli eseri, Semerkand matematik-astronomi okulunun astronomi sahasında yaptığı nadir teorik çalışmalardan biridir. Ali Kuşcu'nun astronomi eserlerinin yanında biri Farsça dördü Arapça olmak üzere, beş matematik eseri kaleme almıştır. Fātih döneminin önemli matematikçi-astronomlarından biri de Fethullah bin Ebu Yezid Abdullah bin Abdülaziz bin İbrahim el-Őirvani'dir.

Fātih döneminin tıp sahasındaki önemli isimlerinden birisi Őerefeddin Sabuncuoğlu'dur. Amasyalı olan Sabuncuoğlu'nun çalışmalarından ilki Endülüslü bilim adamı ve cerrah Zehrāvi'nin *el-Tasrif* kitabının serbest Türkçe tercümesi olan *Cerrāh-nāme-i Hāniye*'dir. Diğer eseri *Zabire-i HarezmiŐahi*'nin son kısmı olan Akrabādin'in, Farsçadan Türkçeye Tercmesidir. nc eseri ise kendi pratik tecrübelerine dayanarak hazırladığı *Mcerreb-nāme*'dir. Türkçe kaleme alınan eser, orijinal bir klinik kitabıdır. Aynı dönemde, hayatı hakkında bilgimiz olmayan Altn-zāde, idrar yolu hastalıklarının tedavisi ile tanınmıştır. Akşemseddin'in ismi ile Şöhret bulan Muhammed bin Hamza ise tıp sahasında  Türkçe eser kaleme almıştır. Bunlardan biri olan *Māidetl-bayāt* adlı eserinde “mikrop ve bulaşma” fikrini hatırlatan cümlelerin olması dikkat çekicidir. Aynı dönemde tıp sahasında Eşref bin Muhammed, *Hazāins-sa'āde fi Hıfzi's-sıhha* adlı Türkçe bir eser kaleme almıştır. Bunların dışında bu dönemde hekim olarak Hekim Arab, Hekim Hoca Atāullah, Hekim Lārī ve Yakub Paşa bulunmaktadır.

Fātih döneminin önemli ālimlerinden Muslihiddin Mustafa bin Ysuf bin Sālīh el-Bursavi, Hoca-zāde diye meşhur olmuştur. Fātih'in hocalarından olan Hoca-zāde'nin en önemli eseri *Tehāftl-felāsife*'dir. Bu eserinde Hoca-zāde gazalī ile İbn Rşd' mukayese etmiştir. Bu dönemde dikkati çeken noktalardan biri, Eşref-zāde İzniki'nin kimya sahasında yazdığı dört eserinin de Türkçe olmasıdır. Bu eserlerden *Mecm'atıl-mcerrebāt fi'l-kimyā*, kimya ile ilgili tecrübeleri ihtiva eden bir kitaptır. Diğer üç eseri ise küçük risaleler olup dönemin kimyasının değişik problemleri ile ilgilidir. Eşref-zāde, bu eserleri ile Åııkpařa-zāde'nin başlattığı Türkçe kimya kitabı yazma geleneğini devam ettirmiştir (İhsanoğlu 1999: 375-84).

Bu dönemde, medreselerde İslâmî ilimleri özellikle de Arapça yazılmış fıkıh kitaplarını okutacak âlimlere ihtiyaç olduğu gibi, divanda hem kanunları tedvin etmekte, hem de resmî bütün devlet yazışmalarını hazırlamakta, siyasî ve hukukî meseleleri çok iyi bilen, çok iyi tahsil görmüş kişilerin de bulunması gerekiyordu. Çünkü Fâtih, resmî yazışmalara çok önem veriyordu. Nitekim nişancısı olan Karamanî Mehmed Paşa'nın Latifî tezkiresinde anlatıldığına göre, Fâtih'in ağzından Uzun Hasan'a gönderdiği "*mektûb-ı mergûb*" o kadar mükemmel bir dille kaleme alınmış ki bu mektubu dolayısıyla Karamanî Mehmed Paşa, sadrazamlığa yükselmiştir.

Yukarıda bahsedilen belgeleri hazırlamak için Fâtih devrinde şiddetle ihtiyaç hissedilen yeni bir inşâ üslûbunun teşekkül etmeye başladığı görülmektedir. Başlangıç ve bitişlerinde, yazılan müesseselere ve kişilere hitaplarda belli formüller kullanılan, İstanbul'un fethiyle değişen psikolojiyi aksettirecek biçimde, daha gurur dolu, ihtişamlı sıfatlarla yazılan, Türkçenin ifadede kâfi gelmediği bir çok durumlarda, Farsçanın veya Arapçanın resmî yazışma geleneginden gelen tabir ve formülleri kullanan yeni bir inşâ dili oluştu. Bu dil sadece resmî yazışmalara mahsus kalmayıp, kullanım alanı genişleyerek şahsî mektuplarda da kullanılmaya başlanmıştır (Tekin 1995: 166-69).

Fâtih devrinde musikî sahasında bazı usta musikîşinaslar yetişmiştir. Abdülkadir-i Merâgî, devrin üstadıdır. Sarayda Şirmend isminde bir udî ile İshak adında bir kanunî bulunmaktaydı. Abdülkadir Kellâtî, İran'dan Anadolu'ya gelmiş, sarayda itibar görmüş, musikî meclislerine katılmıştır. Bu meclislerden birinde Nahîfî mahlası ile şiirler söyleyen hanende Usta Şems, Kellâtî ile bir imtihana girip, sultanın huzurunda hem irticalen şiir söylemiş hem de besteleyip okumuştur.

Bu devirde hat sanatını Osmanlı ülkesinde en mükemmel derecesine çıkaran büyük hattatlar yetişmiştir. Fâtih'in divan kâtiplerinden Yahyâ-yı Rûmî ve Alî bin Yahyâ her çeşit yazıda usta idiler. Abdullah-ı Amasî, Alî Yetim, Bursalı Şeyh Ayas, Şeyh Hamdullah'ın akrabalarından Amasyalı Celâl ve oğulları Cemâl ve Muhyiddîn-i Amasî, Esedullah-ı Kirmanî, Handan, padişahın hocası Kazasker Hasan Efendi, özellikle Kanunî Sultan Süleyman devrine kadar bütün hattatların şeyhi olan Şeyh Hamdullah bu devirde yetişmiş büyük hattatlardır (İpekten 1996: 27).

Fâtih Sultan Mehmed devrinde, Osmanlı Devleti'nin gelişmesine paralel olarak Türk dili ve edebiyatı Anadolu'da büyük bir gelişme kaydetti. İstanbul'un fethi daha önce oluşmaya başlayan saray edebiyatını güçlendirdi, İstanbul'un devletin merkezi olmasıyla da sanatkârlar, şairler ve âlimler bu merkez çevresinde toplanmağa başladı.

Osmanlı Devleti'nin kültür ve medeniyet alanında ilerleme devri olan bu asırda, özellikle İstanbul'un fethi, daha önce başlayan edebî kıpırdanmaları daha da güçlendirmiştir (*Büyük İslâm Tarihi* 1993). İstanbul'u her yönden bayındır bir şehir hâline getirmeye kararlı olan Fâtih Sultân Mehmed, bu şehrin her bakımdan İslâm Dünyasının merkezi olmasına büyük önem vermiştir. Bu genç padişah, gelenleri büyük bağış ve iltifatlarla karşılayarak, kurulduğundan beri hep birinci derecedeki kültür merkezlerinden biri olagelmiş olan İstanbul'a belki kültürel açıdan tarihinin en hareketli dönemini yaşatmıştır (İsen, 1997: 305-6). Bu dönemde özellikle Fâtih'in İstanbul'u dünyanın önemli kültür merkezlerinden biri hâline getirmek için sanatkârları, bilginleri ve şairleri burada toplamaya başlaması, şehzadeler Korkud, Cem ve Ahmed'in etrafında edebî çevrelerin teşekkül etmiş olması, bu yüzyılda edebiyatın hızlı gelişimine katkılar sağladı (*Büyük İslâm Tarihi* 1993).

Fâtih devrinde şairlerin dört öbek hâlinde şu merkezlerde kümelendikleri göze çarpmaktadır:

1. Bir grup şair Adnî mahlasıyla şiirler yazan Sadrazam Mahmud Paşa'nın etrafında ve onun himayesinde toplanmışlar, ondan büyük teşvikler görmüşlerdir. Fâtih'in takdirini kazanan Mahmûd Paşa, padişah gibi âlim ve şairleri korumuş, adına yazılıp sunulan her eser için bin düka altını ihsanda bulunmuştur. Mahmûd Paşa'nın etrafında toplananlar arasında devlet kademelelerinde yükselmiş önemli kimseler de bulunuyordu. Meselâ bunlardan Fâtih'e önce nişancı, sonra sadrazam olan ve Nişânî mahlasıyla şiirler yazan, Fâtih kanunnamelerinin tedvininde büyük hizmetleri geçen Karamanî Mehmed Paşa, bir musikî risalesinin, birkaç Arapça dinî eserin ve *Behcetü't-tevârih* adlı Farsça tarih eserinin sahibi Şükrullah, *Düstûr-nâme* adlı manzum tarihin müellifi Enverî, *Târih-i Ebu'l-feth*'i kaleme alan Tursun Bey, şair sarıca Kemâl, sonradan II. Bâyezîd'e vezir olan Sâfî mahlaslı Kasım Paşa, hezle mayil bir şair olan Hayâtî ile *Lügat-i Halîmî* diye meşhur olan *Babrül-garâyib* adlı lü-

gatin yazarı Halîmî, Mahmud Paşa'dan himaye ve teşvik görmüşlerdir (Tekin 1995: 184-85).

2. Diğer bir grup şair II. Bâyezîd'in çelebi sultan olarak bulunduğu Amasya'da toplanmıştır. Şehzade Bâyezîd, eskiden beri mamur bir kültür merkezi olan Amasya'da yeni ve hareketli bir ortam oluşturmuştur. Yaradılıştan zevk ve eğlenceye düşkün olduğu için etrafına derhâl musikişinasları, şairleri toplamış, kısa zamanda bir kültür muhiti meydana getirmiştir. Tahta geçene kadar vaktini bu muhit içerisinde musikişinas ve şairlerle birlikte geçirmiştir. Bu muhiti oluşturan şairlerin çoğu yanında bir resmî vazife ile bulunmuş şahıslardır. Sarayın en fazla itibar gören şahsı, nedimi Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi idi. Devrinin tanınmış şairlerinden Ca'fer Çelebi'nin babası Tâcî Bey şehremini idi. Sâfi mahlaslı Cezerî Kasım Paşa, defterdarı olmuştur. Kutbî Paşa, nişancılığına tayin edilmiştir. Bu memurlara, Amasya kadısı iken katılan Sinoplu Seyfî, Amasyalı ve yazı üstadı Şeyh Hamdullah da onun etrafında bulunan şahıslardandı. Amasyalı Âfitâbî de tahsilini tamamladıktan sonra şiirleriyle Bâyezîd'in dikkatini çekerek muhitine girmiş, ancak onun şehzadeye yakınlığını çekemeyenler onun saraydan uzaklaştırılmasına sebep olmuşlardır. Amasyalı olan Mihrî Hanım da, Şehzade'nin muhitinde meşhur olan şairelerdendir (İpekten 1996: 172-75).

3. Bir üçüncü grup şair de Konya'da Şehzade Cem Sultan'ın etrafında toplanmıştır. Cem Sultan Konya'ya giderken diğer şehzadeler gibi lala, nişancı, defterdar, reisülküttâb, çavuşbaşı, kapucular kethüdası, hekim, kapucubaşı, silahdar gibi maiyeti ile birlikte gitmiştir. Bunlar arasında en önemlisi, saraydaki sadrazam görevindeki Lala Gedik Ahmed Paşa'dır. Ayrıca, yanında Rum ve İtalyan âlimlerinin de bulunduğu söylenmektedir. Eğlenceye ve zevke düşkün birisi olan Cem, aynı zamanda ata binmekte ve her türlü silahı kullanmakta ustaydı. Karaman sancağını, bir taraftan yaptırdığı saraylar, bedestenler ve imaretlerle donatırken, bir taraftan da ilmî ve kültürel faaliyetleriyle kısa sürede eski canlılığına kavuşturmuştur. Kaynaklar, onun etrafındaki nedim ve musahipleriyle Konya sarayında ve Meram bağlarında düzenlediği şiir ve eğlence âlemlerinden özellikle bahsederler.

Cem Konya'da kaldığı yedi yıllık sürede, özellikle şairleri korumaktan ve onları meclislerinde barındırmaktan özel bir zevk almış ve etrafında önemli bir kültür muhiti oluşturmuştur. Şehzadenin kendi adıyla birlikte *Cem şairleri*

olarak anılan Kandî, La'lî, Sehâyî, Sa'dî ve Haydar Çelebi onu girdiği taht kavgasında ve esaret günlerinde de yalnız bırakmayarak vefa borçlarını yerine getirmişlerdir. Tûrâbî ve Şâhidî ise, vatanda kalarak kendilerine yeni bir yol çizmişlerdir. *Divanı* son yıllarda ortaya çıkan ve kaynaklarda hakkında hiç bilgiye rastlanmayan Karamanlı Aynî'nin de Cem şairlerinden olduğu anlaşılmaktadır (Horata 2000: 94-95).

4. Fâtih döneminde yer alan şair ve yazar gruplarının en büyüğü ve en kalabalığı bizzat Fâtih Sultan Mehmed'in etrafında toplanmıştır. Edebiyatla yakından ilgilenen, İran ve Türk edebiyatlarını iyi bilen, Osmanlı sultanları arasında ilk defa mahlas kullanan ve divan tertip eden Fâtih Sultan Mehmed Han devrinde, Türk dili ve edebiyatının o zamana kadar görülmemiş bir şekilde inkişaf ettiği görülmektedir. İstanbul'da hizmetinde 185 şairin bulunduğu söylenmektedir. Ayrıca 30 şairin şair ulufesi aldığı bilinmektedir. Cezerî-zâde Mahmûd Vefâyî, Sinân Paşa'nın talebesi Molla Lutfi, ilk İstanbul kadısı Hızır Bey, inşaları ve şiirleri ile tanınmış, sultanın yakın çevresinde bulunmuş şahıslardır. Devrin tanınmış şairlerinden Melîhî, Aşkî, Mehdî, Kazasker Fenârî-zâde Ali Çelebi, Defterdar Şemsî, Fâtih'in daima yanında musahabetinde bulunan ve sultan tarafından beğenilip çok makbul tutulan şairlerdendir. Bu devir şairlerinden Ulvî, Kâtibî, Zeyneb Hanım, Cemâlî, Kıvâmî, Amasyalı Şehdî; dışarıdan gelip saray şairi olarak İstanbul'da kalan Hâmîdî, Kabûlî, Kâşifî, Sâhilî, Vâhidî ve bunlara özenerek acemlik iddiası ile saraya girmeyi başaran Le'âlî'yi de Fâtih'in etrafında yer alan şairler arasında sayabiliriz. Bütün bu şairler sultan tarafından takdir edilmiş, korunmuş ve Fâtih adına kasideler söyleyip, divan tertip etmişlerdir (İpekten 1996: 28).

Aynı zamanda şair olan Fâtih Sultân Mehmed, döneminin bilginlerini ve sanatkârlarını himâye ettiği gibi, ırkına, dinine ve mezhebine bakmaksızın söylediği şiirlerle kudretini ispat etmiş şairleri de himayesine almış ve onlara ihسانlarda bulunmuştur. Bu uygulamadan dolayı Türkistan, İran ve Arap coğrafyasından birçok şair İstanbul'a gelerek Fâtih'in teveccühünü kazanmış ve onun himayesine girmiştir. Bunlardan bir kısmı Türk asıllı kişilerdir. Özellikle Fâtih'in bu tutumundan dolayı yukarıda belirttiğimiz gibi çevresinde 185 şairin toplandığı bilinmektedir (İsen 2000: 3). Fâtih'in özellikle Acem diyarından gelen ve söylediği şiirlerle şairlik kudretini ispat eden kişileri sarayına alıp onları himaye etmesi bazen eleştiri konusu edilmiştir (Alî Emîrî 1334: 111-3; İsen 1997: 313-4). Oysa Fâtih'in bu tavrı her-

hangi bir millî fikre hizmet etmek için ya da onu korumak için değil, sadece devlet yönetimi adabından ve hükümdarlık icaplarından olmasından kaynaklanmaktadır.

Fâtih'in şiiirleri en son olarak Muhammet Nur Doğan tarafından daha önceki neşirlerde yer alan bazı hatalar ve eksiklikler tenkit edilip düzeltilerek yayımlanmıştır. Aynı zamanda Fâtih'in bütün şiiirlerini şerh eden Doğan, bu şiiirlerin içerdiği yüksek bilgi ve kültür unsurları ile birlikte bütün klâsik Türk edebiyatının son derece gelişmiş ve neredeyse mükemmeliyete ulaşmış muhteva birikimini güçlü bir şekilde yansıttığını belirtmektedir. Ayrıca naşir, Fâtih'in oldukça kuvvetli düşünce, kültür, tasavvuf, felsefe ve estetik ışıkları saçan şiiirleri, kudretli bir hükümdar şahsiyeti ile güçlü bir sanatkârlık ve şâirlik kimliğini bütünleştirerek bizim devlet anlayışımızın hangi temeller üzerinde yükseldiği hususunu da ortaya koyan belgeler durumunda olduğunu kaydetmektedir (Doğan 2004: 11-12).

Kısaca belirtmek gerekirse Fâtih Sultan Mehmet Han, azim ve cesareti, dürüstlük ve adaleti nefsinde toplayarak köklü ve bükülmez bir irade ve kuvvet kaynağı olan Türk cemiyetinin içtimaî ruhunun mümessili olmuştur. Cemiyet, yaptığı büyük hamlelerde onun benliğinin mistik temellerini sezmiş, onun tahayyülünün enginliğini ve derinliğini hissetmiş, onun ulaşılması güç bir düşünceye sahip olduğunu görmüştür.³ Bu müşahedede şuur ve şuur altı aynı derecede rol oynamıştır. İşte Fâtih'in icraatı bu fikri, kütlenin şuuruna yükseltince, kütle kendini onda toplanmış gördü; onun varlığında kendini buldu ve her fert şahsî varlığını büyük bir varlığın mütevazi bir cüz'ü şeklinde telakki etmeyi kabul edince de bütün benlikler "bir" oldu. O zaman bütün yapılanlar inşa, imar, güzel sanatlar, ilim, siyaset, askerlik bu umumî ruhtan feyiz aldı. Fâtih'in direktifleriyle de muazzam neticeler meydana gelmiştir (Ayverdi 2002: 353). XV. asır şâirlerinden Necâtî Bey de Fâtih dönemini huzurun, bolluğun hüküm sürdüğü, her arzunun gerçekleştiği, memleketinin tam bir adalet ve emniyet içerisinde bulunduğu bir devir olarak ifade etmektedir (Çavuşoğlu 2001: 69-70).

Sultan Bâyezîd-i Velî'nin oğlu olan Yavuz Sultan Selim, saltanatı çok kısa sürmesine rağmen, Osmanlı Devleti'nin büyük ve önemli padişahlarından biridir. Babasının hayli hareketsiz geçen devrine karşı, Sultan Selim'in sekiz yıl süren saltanatı seferler ve zaferlerle geçmiştir.

³ Bu minvalde Kanuni Sultan Süleyman'ın Fâtih için söylediği "ceddim Fâtih'in zihninden geçirdiği şeyleri bizim tahayyül etmemiz bile mümkün değildir" sözü manidardır.

Avrupa devletleri ile barış hâlinde yaşama siyaseti güden Sultan Selim, herşeyden önce İran'da kurulan Safevî Devleti'ni yıkarak Şiî tehlikesini bertaraf etmek, Doğu Anadolu'da Türk birliğini sağlamak istiyordu. Eğer bu başarılmaz ise hem Doğu Anadolu'da Türk birliği sağlanamayacak hem de Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının siyasi açıdan önemi kalmayacaktı. Ayrıca Memlûkluların koruyamadığı şark ticaret yolu Portekizlilerin eline geçmek üzere idi. Yavuz bu iktisadî kaynağa büyük ehemmiyet vermekte idi. Bundan dolayı Yavuz yüzünü doğuya ve Arap dünyasına çevirmiştir. Bu dönemde Osmanlı fütuhatının Arap dünyasına doğru yayılmasının ana aşamalarını Çaldıran (1514) ve Elbistan (1515) seferleri oluşturmaktadır. Bu seferler Yavuz Selim'in İran Safevî devletinin hükümdarı Şah İsmail'in kuvvetlerini yenerek Irak yolunu açmasını sağlamıştır. Ertesi yıl Musul düşmüş, daha sonra, Selim'in Suriye ve Filistin'i ele geçirmesini sağlayan ve Mısır Memlûklarına karşı yürütülen şiddetli sefere sıra gelmiştir (1516-1517). 24 Ağustos 1516'da, Sultan Kansuh el-Gavri'nin Kuzey Suriye'de, Mercidabık'ta bozguna uğramasından sonra, Ağustos'ta Halep, Ekim'de Şam işgal edilmiş ve tüm Filistin Osmanlıların eline geçmiştir. 1517 başında, son Memlûk sultanı Tumanbay, Kahire kapıları önünde, Ridaniye'de birkaç saat içinde hezimete uğramıştır (22 Ocak). Ertesi gün, 922 Hicri yılının son günü, Kahire'de Cuma hutbesi Osmanlı sultanı adına okunmuştur: "Allahım, sultan soyundan gelen sultana, sultanü'l-berreyn ve hakanü'l-bahreyne, iki orduyu kahreden, Irakeyn'in sultanı, Hameyn-i Şerifeyn'in hizmetkârı, el-melikü'l-muzaffer Selim Şah'a yardım et! Rabbü'l-âlemîn, ona güçlü yardım elini uzat, parlak başarılar bahşet" diye dua edilmiştir.

Sultan Selim İstanbul'a dönerken orduları güneye doğru ilerlemeyi sürdürerek Nil'in üçüncü şelalesine kadar gelmiş ve 1520'de Kızıl Deniz kıyısındaki Suakin'i almıştır. Arabistan'da, Mekke Şerifi II. Berekât Osmanlı egemenliğini tanımış ve Kabe'nin anahtarlarını Selim'e göndermiştir (Raymond 1995: 1-2).

Yavuz Sultan Selim Asya ve Afrika'da yaptığı bu fetihlerle Osmanlı topraklarını iki katına çıkararak Osmanlı Devleti'ni bir cihan devleti hâline getirmiş, Doğu Anadolu'daki Safevî kontrolüne son vermiş, Anadolu'nun güney ve güneydoğusundaki emniyeti sağlamıştır. Ayrıca kutsal toprakları Osmanlı topraklarına katarak halifeliği Osmanlıya nakletmiştir. Kemâl Paşa-zâde kısa saltanatı döneminde bu kadar büyük işler yapan Yavuz'un bu özelliğini şu iki beyitte özetlemiştir (Âşık Çelebi 1994: I/118):

*Az müddetde çoğ iş itmiş idi
Devleti olmuş idi âlem-gîr*

*Şems-i asr idi asrda şemsün
Zıllı memdûd olur zamânı kasîr*

Bu büyük sultanın ölümüne iki tane mersiye yazılmıştır. Bunlardan birincisi Yavuz ile uzun süreli ilişkisi olan ve Mısır seferinde üç yıl kadar padişahın en yakınında yer alan Kemal Paşa-zâde'nindir. Tercibent nazım şekliyle yazılan mersiye, gerçekten içten yakınmaları ihtiva etmektedir (İsen 1994: 54, 178-82). Yavuz Sultan Selim'e yazılan ikinci mersiye ise Şükrî-i Bidlisî tarafından kaleme alınmıştır (İsen 1994: 54-55, 183-86; Argunşah 1994).

Osmanlı padişahı, devlet içinde mutlak örfî hakimiyet salahiyeti ile Fatih Sultân Mehmed'in şahsında doğmuş ve bütün kudret ve salahiyetlerini Yavuz Selim ve Kanunî zamanında kazanmıştır (Ocak 1998: 85). Nitekim Rum tarihçiler tarafından Fatih'e imparator unvanı verilmiştir. Yavuz Selim için basılan madalyonda da imparator unvanının yer aldığı görülmektedir (Ocak 1998: 86). Ayrıca Yavuz'la birlikte Osmanlı padişahları kendilerini *Hâdimül-harameyni's-şerîfeyn* unvanıyla anmaya başlayıp Memluk sultanlarının İslâm âlemindeki saygın yerlerinin, bu arada da hilâfet makamının varisi ve İslâm'ın da hamisi olarak görmüşlerdir. Aynı şekilde İslâm dünyası tarafından da böyle görülmüşlerdir (Ocak 1998: 87-88). Artık İslâm'ın hamisi olan Osmanlı padişahı bu konuyla dünyanın da sığınağı, yani kendine mahsus deyimiyile *pâdişâh-ı âlem-penâh* olmuş; bu hüviyetiyle Yavuz Selim ve Kanunî Süleyman tarafından bütün ihtişamıyla canlandırılmıştır (Ocak 1998: 88-89).

Otorite sahibine fiziksel yakınlığa duyulan toplumsal ihtiyacın önemli bir sonucu da, hükümdarın ikamet ettiği yere verilen önemdir. Osmanlı devletinin kuruluş devrinde, yönetim merkezi, hükümdarın bulunduğu yerd, ama İstanbul'un fethiyle padişahın resmî ve mutlak ikamet yerleri, iki şehirle sınırlanmıştır. Bunlar İstanbul ve Edirne idi. Ancak Yavuz Selim devrinden itibaren İstanbul –tek değilse bile- esas iktidar merkezi olarak ağırlığını hissettirmeye başlamıştır (Andrews 2000: 126).

Osmanlı saray geleneğine göre şehzadelere çok iyi bir eğitim verildiği, bunun da başında askerlik ve din eğitimi yanında tarih ve sanat eğitiminin geldiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple hemen hemen bütün Osmanlı sultanları bir sanat

dalında temayüz etmiştir. Yavuz'un Çaldıran Savaşı'nın resmini yapıp Venedik Cumhuriyeti'ne hediye olarak gönderecek kadar iyi bir ressam olduğu rivayet edilir (Uzunçarşılı 1983: 619; Çam 1999: 66). Yavuz Mısır seferi sırasında görüp beğendiği Kansu Gavri Külliyesine benzer bir külliye yaptırmaya karar vererek oradan renkli mermer kaplamalar getirtmiş ise de, sonradan bu isteğinden vazgeçerek İstanbul'da kendi adıyla bilinen camii babasının Edirne'deki camiine benzer planda yaptırmıştır (Çam 1999: 67). Yavuz da dahil olmak üzere Osmanlı sultanlarının mimari eserlerin estetik görünüşünde olduğu kadar sağlamlığında da önemli rolü bulunan malzemenin en iyisini kullanma konusunda hiçbir fedakarlıktan kaçınmadıkları görülmektedir.

Bütün Türk dünyasında sanatkârın, devletin prestiji bakımından arz ettiği önem sebebiyle sanatçılar, savaşların en önemli ganimetleri arasında sayılmaktaydı. Bundan dolayı zafer elde eden bir sultan hemen o ülkede ne kadar büyük sanatkâr var ise kendi başkentine götürmekteydi. Nitekim Yavuz Sultan Selim Çaldıran zaferinden sonra, bin kadar ilim ve sanat ehlini Tebriz'den İstanbul'a naklettirmiştir⁴. Bunların çoğu Şah İsmail'in Horasan'dan Tebriz'e naklettiği Türk asıllı sanatkârlardı. Yavuz sesinin güzelliği ile meşhur İsfahanlı müezzin Hafız Mehmed'i oğlu Hasan Can⁵la beraber İstanbul'a götürmüştür. Yavuz'un Tebriz'den İstanbul'a götürdüğü şahsiyetlerden en önemlisi Timurîlerden Horasan hükümdarı meşhur Hüseyin Baykara'nın oğlu ve Halefi Bedüzzaman Mîrzâ'dır. Hüseyin Baykara 912/1506 tarihinde vefat ettiği zaman kardeşi Muzaffer'le müştereken tahta çıkan Bedüzzaman, biraderinin vefatından sonra Özbeklerin hücumu üzerine Şâh İsmail'e iltica edip Tebriz sarayında yaşamaya başlamıştır. Yavuz, Tebriz'e girdiğinde Bedüzzaman fevkalâde Yavuz'dan hürmet görmüş, sultanın tahtının yanında ona da bir taht kurulmuş ve günde bin akçe tahsisat tayin edilerek Yavuz'la birlikte İstanbul'a gelmiştir. (Hoca 1992: 223-24; Danişmend 1948: 15).

Yavuz ayrıca Mısır'ı fethettikten kısa bir müddet sonra, kendisine teslim olan

⁴ Lütfi Paşa, "Ve tüccârdan ve ehl-i sanâyi'den iki yüz hâne mikdârı sürüp İslâmbol'a gönderdiler" diyerek bu sayının iki yüz kadar olduğunu nakletmektedir. Bak. Atik 2001: 219.

⁵ Hasan Can, Yavuz'un nedimi olup meşhur Osmanlı müverrihi ve Tâcü't-tevârih müellifi Şeyhülislâm Hoca Sadeddîn Efendi'nin babasıdır. Hoca Sadeddîn Efendi, Selim-nâme'sini babası Hasan Can'ın rivayetlerine istinaden yazmıştır.

Abbasî halifesi Üçüncü El-Mütevekkil al-Allah'ı Mısır'ın birçok âlimleri, sanatkarları ve bir kısım önemli şahsiyetleri ile beraber İstanbul'a göndermiştir (Danişmend 1948: 37). Yavuz'un bu hareketlerinden dedesi Fâtih Sultan Mehmed gibi Osmanlının başkenti olan İstanbul'u İslâm ilimleri ve sanatlarının en önemli merkezi hâline getirmeyi istediği, Osmanlı bilim ve şiirine ise ivme kazandırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sanattan anlayan ve seven Yavuz'un bu davranışında, rakiplerini sanat gücünü zayıflatma düşüncesi olduğu da muhakkaktır. Nitekim Osmanlı tarihçisi Şükrî-i Bidlîsî, "*Sultan Selim Tebriz'de ne kadar sanat ve hüner sahibi, hoca, tüccar ve zengin varsa İstanbul'a sürdürdü.*" dedikten sonra, "böylece Anadolu'nun, Acem sanatına ihtiyaç göstermemesini sağladı" demek suretiyle bu zihniyeti açık bir şekilde dile getirmiştir (Çam 1999: 72).

Saray sanatçıları, sultanlar gözünde öyle değerli idi ki Çaldıran Savaşı sırasında Şah İsmail, Yavuz'un eline geçmemesi için meşhur ressam Bihzad ile hattat Nişaburlu Şah Mahmud'u bir mağaraya gizlemiştir (Çam 1999: 72). Yavuz'un bu sanatkârları İstanbul'a getirmesinde etkili olan diğer bir önemli faktör de, bunlar sayesinde Osmanlı sanatkârlarını yetiştirmek, Fatih'in bütün gayretine rağmen hâlâ revaçta olan Acem ilmine, şiirine ve diğer sanat kollarına karşı Osmanlı şiir ve kültürünün inkişafını sağlama düşüncesiydi (İpekten 1996: 60). Ancak Yavuz bütün gayretlerine rağmen halkın İranlılara üstat nazarı ile bakıp onları, Türk sanatkârlara tercih ettiğini işitince üzölmüş, bu üzüntüsünü nedimi Hayâlî Çelebi'ye şu şekilde açıklamaktan çekinmemiştir: "*Aceme varduk kavâbil-i Acemi Rûma sürdük her hirfetün sâhib-bezllerin bile getürdük garazum buydı ki Rûmun kavâbili Aceme gâlib olalar ve zâyi' ü hirfetde merâtib-i âliye bulalar. İşidirüm ki halk yine Acem üstâdlarına mürâca'at iderler imiş Rûmilere mürâca'atdan âr u hamiyyet iderler imiş...*" (Âşık Çelebi 1994: II/866). Hayâlî Çelebi sultanın bu sözlerine karşılık, bunun doğru olmadığını anlatıp, sanat erbabının isimlerini saymış, ustalıklarını anlatmıştır. Padişah "*nice şâhâne iltifâtlar eyler didüğün sözleri isbât eyle*" deyince, Hayâlî Çelebi bütün sanatkârların en nadide eserlerini toplayıp sultana göstermiş ve onu inandırıp memnun etmiştir (Âşık Çelebi 1994: II/866-67).

Yavuz'un İran'dan getirdiği sanatkârlar arasında Şah Mehmed, Abdölganî, Derviş Bey adlarındaki ressamlarla, Alâüddin Mehmed, Mansûr Bey, Şeyh Kâmil, Ali Bey, Abdulhalık adlarındaki ünlü nakkaşlar ile hattat Fethullah-i

Kâtib vardı (Uzunçarşılı 1983: 618). II. Bâyezîd döneminde Anadolu'ya gelen ve Şehzâde Ahmed'in Amasya'da yanında bulunan Şah Kulu'yu İstanbul'a davet ederek başnakkaş tayin etmiştir (Uzunçarşılı 1983: 618).

Yavuz'un Tebriz'den getirdiği sanatkârlar arasında Nâyî Şeyh Murâd, Neyzen İmamkulu, Kanunî Şahmeran, daireci Maksud, kemençe ustası Şah Kulu vardı (Uzunçarşılı 1983: 618). Osmanlı ülkesinde yetişen musikîşinaslardan Fehmî, iyi kopuz çalan Sagarî bu devrin ünlü ustalarından idiler. Yavuz seferlerinden arta kalan zamanını meclislerde musahabet etmekle, musiki meclisleri tertip etmekle geçirirdi (İpekten 1996: 61).

Devrin büyük âlimleri arasında II. Bâyezîd zamanında şöhret bulan Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi, II. Bâyezîd döneminde şeyhülislâm olan, Yavuz ve Kanunî'nin saltanatlarında 25 yılı aşkın bir süre bu makamda kalan ve halkın Zembilli Ali Efendi diye adlandırdığı Ali Cemâlî Efendi, sadece Osmanlı Devleti sınırları içinde değil, bütün İslâm dünyasında tanınmış, günde bin fetva verdiği ve insanlardan başka cinlerin de sorularını fetvalarıyla cevaplandığına inanıldığı için “müftî's-sakaleyn” unvanı verilen Kemâl Paşa-zâde Şemseddîn Ahmed vardır. Bu âlimler Yavuz'un seferleri sırasında yanında bulunmuşlardır. Bunlardan özellikle Ali Cemâlî Efendi, bütün saltanatı boyunca şeyhülislâm kalmış, birçok meselede padişahın hiddetini teskin etmiş, pek çok kişiyi ağır cezalardan kurtarmış, sözünü dinletmiş bir bilim adamıdır. Yavuz ona hep saygı göstermiş, fikirlerine değer vermiştir (İpekten 1996: 61; Türk Dünyası El Kitabı: 136).

Yavuz'un Mısır'ı fethi sırasında orada bulunup, Osmanlı ordusunda çalışan Ahmed bin Alî Zünbülî'l-mahallî'ü'r-remmâl adında bir yazar *Kanûn fi'd-dünyâ* adıyla Arapça bir eser yazmıştır. Bu eser daha sonra III. Murâd'ın emriyle, Kadı Abdurrahman adında bir zat tarafından, Türkçeye çevrilmiştir. Bu eserin Arapçasında yazarın resmi ve eski meşhur hekimlerin ve bilginlerin resimleri olduğu gibi, tarihî hikâyelere de birer resim uydurulmuştur. Türkçe tercümesinde bu resimler yoktur. Eser coğrafya, memleketlerin acayip ve garayibi, efsaneler, astronomi, astroloji, remil ve cifir konularını ihtiva etmektedir. Yazarın bundan başka, *Feth-i Mısır* adıyla bir tarih yazdığı gibi, Yavuz Selim'in vefatına kadar devrinin tarihini *Vâkı'ât-ı Sultân Selîm Han* adıyla kaleme almıştır (Adivar 1970: 95).

Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemlerinde, İslâm coğrafyacılarının eserleri tercüme edilirken, yeryüzü ile ilgili çok ayrıntılı bilgiler içeren monografi özelliği gösteren coğrafi çalışmalar da önemli yer tutar (Özey 1999: 327). Pîrî Reis, Hind ve Çin denizlerinin haritalarını çizmiş ve bunu Mısır'da Yavuz Sultan Selim'e sunmuştur (Ak 1999: 373).

Ali Kuşçu'nun hem torunu hem de talebesi olan ve Mîrim Çelebi adıyla tanınan Mahmûd ibn Mehmed, II. Bâyezîd ve Yavuz Sultan Selim döneminin astronom ve matematikçilerindendir (Unat 1999: 412). Bu dönemlerde riyazat ve heyetin gelişmesine hizmet etmiştir. *Düstürü'l-amel ve Tashîhül-cedvel*, *Risâletül-fethiyye Şerhi*, *Risâle fî-Rub'ül-mucib*, *Risâletül-câmi'a*, *Risâletül-mukantarât* isimli eserleri vardır (Oryan 1999: 384).

Yavuz ve Kanunî zamanlarında yaşayan Kınalı-zâde Ali Efendi Nasîr-i Tûsî ve Celâleddîn Devvânî'nin Aristocu, Gazzâlî'nin tasavvufçu olan ahlâkından tercüme ve telifler yapmak suretiyle Türkçe bir Ahlâk vücuda getirmiştir (Ülken 1997: 185).

Yavuz Sultan Selim'in 1514'te yapılan Çaldıran seferinde, ordunun sağlığını düşünerek aldığı kararlar da dikkat çekicidir. Yürüyerek Sivas'a kadar gelen ordudaki askerlerden bir kısmı, yolda şiddetli kış ve kıtlık nedeniyle ölünce, bütün askerlerin genel muayeneden geçirilmesini istemiş, zor ve ağır şartlara dayanamayacağı belirlenen 40.000 asker ayrılmış, geride kalan 500 süvari ve 80.000 yayanın teçizatı yeniden gözden geçirilerek, İran seferine çıkmıştır. Bu karar yolda birçok askerin ölümüne engel olmuştur (Ataç 1999: 566).

Bu dönemde Hekim Şah Kazvîni tarafından Demiri'nin meşhur *Hayâtül-hayvân* isimli eseri Farsçaya tercüme edilmiştir (Adıvar 1970: 97). Zamanında şiirleri şöhret bulmuş, takdirini ve iltifatını kazanmış, himayesi altına girmiş pek çok şair vardır. Bunlar arasında bilhassa ilmi ile de şöhret yapan Müeyyed-zâde, Kemâl Paşa-zâde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi sayılabilir. Remzî mahlaslı Pîrî Paşa, Zeynel Paşa aynı zamanda şiirle de meşgul olmuşlardır. Hizmetinde uzun yıllar geçiren, nihayet nakibül-eshrâf tayin ettiği Emîrî mahlaslı Seyyid Mahmûd hayli ihsanını ve iltifatını görmüştür. Yavuz'un harem-i hasında yetişmiş Sadrazam Hersek-zâde Ahmed Paşa'nın oğlu Şîr Ali Bey, sarayda kapıcı-başı ve mirahur olarak padişahın hizmetinde bulunmuştur. II. Bâyezîd devrinde saraya alına-

rak yetiştirilen *Âsaf-nâme* sahibi Lutfî Paşa da padişahın çok makbul tuttuğu şahıslardandı. Bunların hepsi padişahın yakın çevresine dahil olup şiirleri ve diğer kabiliyetleri ile meşhur olmuşlardır. Trabzon'da şehzadeliklerinden itibaren nedimlerinden olan Halimî Çelebi, Hayâlî Abdulvehhâb Çelebi, Revânî; seferlerine beraber götürdüğü Sücûdî, Tâlî'î, Güvâhî, İshak Çelebi, Nihâlî, Cafer Çelebi, Fehmî; meclislerine alıp iltifat ettiği Şükrî, Sâgarî; ulufe verip koruduğu Zâtî, Âhî, Tâcî-zâde Sa'dî Çelebi, Lâmi'î Çelebi, Muammâyî; yabancı şairlerden Şah Muhammed-i Kazvîni, Dervîş Şemsî, Şah Kasım Yavuz'un çevresinde toplanmış, izzet ve ikram görmüş veya uzaktan himayesini kazanmış şairlerdir (İpekten 1996: 62; Kartal 2002).

Yavuz hiddetli, sert, çabuk kızan bir yaratılışa sahipti. Bir işe karar vermeden önce çok düşünür, fakat bir kere karar verdi mi, kimse bu kararından döndüremezdi. Sekiz yılda sekiz veziriazam değiştirmiş, bunlardan Koca Mustafa Paşa, Dukakin-zâde Ahmet Paşa ve Yunus Paşa'yı idam ettirmiştir. Ahmed Paşa'yı hançeri ile bizzat kendisi vurmuştur. Bundan dolayı zamanı şairlerinden biri: "Rakîbün ölmesine çare yokdur / Meger vezîr ola Sultân Selîme" beytini söylemiştir (İpekten 1996: 59-60). Amasya'da yeniçeri isyanına karıştığından şüphe edince, çok sevdiği nedimi Tâcî-zâde Cafer Çelebi'yi bile öldürtmekten çekinmemiştir. Kızdığı zaman vezirleri döverdi. Yalanını yakaladığı Çoban Mustafa Paşa, İran seferinde başarısız gördüğü veziriazam Hersek-zâde Ahmet Paşa, Pîrî Mehmed Paşa bizzat onun tarafından dövülmüşlerdir. Bu özelliğinden dolayı devrinde vezirler, daima ölüm korkusuyla yaşamışlardır. Güvendiği ve takdir ettiği Pîrî Mehmed Paşa bir gün, "nasılsa bir gün bir bahane ile beni öldüreceksin, bir an evvel halas etsen münasiptir" diyerek korkusunu belirtmiş, padişah ise, bir zaman gülmüş, sonra "benim dahi muradım, lâkin yerini tutar bir adam bulunmaz" diyerek iltifat etmiştir (İpekten 1996: 60). Ünlü hattat Şeyh Hamdullah Yavuz'un saltanat yıllarında padişahın hiddetinden ürkererek Üsküdar haricinde, Alemdağı civarına çekilerek orada oturmuştur (Şehsuvaroğlu trhs.: 24).

İyi bir eğitim gören Yavuz Selim de dedesi Fâtih gibi bilime ve sanata önem verir sanatkârlara ise saygı gösterir, hürmet ederdi. Nitekim İbn-i Kemal'in atının sıçrattığı çamurlarla kirlenmiş bugün bej renginde ve zamanların tahribiyle yer yer delinmiş ve yırtılmış bir halde bulunan meşhur kaftanının ilim adamlarına duyduğu hürmeti belirtmek için öldüğünde sandukası üzerine konulmasını vasiyet etmiştir. Bu kaftan bugün Yavuz'un sandukası üzerinde

bulunmaktadır (Şehsuvaroğlu trhs.: 133). Ayrıca kendisi de boş zamanlarını okuma ve araştırma ile geçirirdi. Çoğu gece uyumayıp sabaha kadar kitap okur, bazen de Hasan Can'a okutur kendisi de dinlerdi (Hoca 1992: 128). Hazîne-i âmirede bulunan değerli kitapları tamamen okumuştur (Hoca 1992: 364). Şu hadise de bu özelliğini yansıtmaya bakımdan dikkat çekicidir: “Yavuz Mısır'ın fethinden sonra Anadolu'ya dönerken Şam yakınlarında bir sandık kitap yitirilmiş. Bu kitaplar içinde güzel bir hatla yazılmış kendisinin sevdiği ve sefer esnasında okuduğu *Târih-i Vassâf* da varmış. Sultan bu eserin yitirmesine çok üzülmüş ve Hocası Halimî Çelebi'ye Şemseddin kendisine bir *Târih-i Vassâf* yazsın diye emretmiştir (Hoca 1992: 131).

Padişahın bilim ve sanat ehlini yüceltmesi güzel adetlerindendi (Hoca 1992: 134). Yavuz, Trabzon'da şehzadelikten itibaren etrafında pek çok şair toplamış, kaside ve eser sunanları caize ve ihsanları ile memnun etmiştir. Trabzon'daki sancak beyliği sırasında etrafında topladığı sanatkârlarla sarayı etrafında bir edebî muhit meydana getiren Yavuz Selim, gerek şehzadelikte gerekse sultanlığı devrinde himaye ettiği âlimler ve şairlerle Klasik şiirin oğlu Kanunî Sultan Süleyman devrindeki inkişafını hazırlamıştır (İpekten 1996: 206).

Kendisi de bizzat şiirle meşgul olmuş ve Farsça bir divan tertip etmiştir. *Dîvân*'daki Farsça şiirler, dil ve değer bakımından büyük İran şairlerinin şiirleri ayarındadır. Ayrıca Türkçe lirik şiirler de söylemiştir. 305 parça şiiri ihtiva eden Yavuz Sultân Selim'in *Farsça Divan*'ı Alman İmparatoru II. Wilhelm'in emriyle Prof. Horn tarafından büyük boy, ta'lik hat ile Berlin'de 1904'te basılmıştır. Bu divan, Ali Nihad Tarlan tarafından tercüme edilerek 1946'da neşredilmiştir. Yavuz Sultân Selim'in şiirlerini, ayrıca Hüseyin Şevket *Ma'lûmât* dergisinde tercümeleriyle beraber neşretmiştir. Tacüt-tevârih'te anlatılan şu anekdot Yavuz'un şiir değerlendirmesini yansıtmaya bakımdan önemlidir:

Hekim eydir, Padişahım bir beceri ıssı garip kişi İrândan gelmiştir. Bir kasidedüğü vardır, ferman olursa okuyayım. Okı deyü buyururlar. Birkaç dize okudukta buyururlar ki, Hekim, boş lâf söyleme. Bu şiir senün sözlerine benzer. Hiç değil caize için sen söylemişsin. Görür ki yadsıma bir işe yaramaz. Eydir ki, Va'llahi padişahım gerçek buyurur. Bir fakir idi. Ne yola yardım ideceğim bilemedim. Anun dilinden bu kasideyi yazdım. Binlerce alkış Padişahımın anlayış ve sezisine didi. Padişah hazretleri de bir miktar altın hekime ihsan idüb, bir miktar da ol fakir için virdi. (Hoca 1992: 139).

Kısaca büyük kabiliyet ve faziletlerinin yanında çok sert ve şiddetli tabiatına rağmen, Yavuz tarihte geçen büyük hükümdarlardan biri konumundadır.

Sonuç olarak, gerek dede Fatih Sultan Mehmed Han gerekse torun Yavuz Sultan Selim Han'ın her ikisi de bir ideal ve ülkü insanı olup özellikle İstanbul'u "bir dünya kültür merkezi hâline getirme" mücadelesi vermişlerdir. Bunun için önce, gerekli olan alt yapıyı oluşturmuşlar daha sonra ilim, irfan ve sanat alanında uygun ortamı meydana getirip bunları icra edecek olan alim, fazıl ve sanatkârları destekleyip himâye etmişlerdir. Hatta Anadolu dışından, konularında mahir ve üstat olan birçok kimseyi ya İstanbul'a davet etmişler ya da bizzat getirtmişler, hatta onlara ilim ve sanatlarını icra edecekleri uygun ortamlar hazırlamışlardır. Sanatlar içerisinde özellikle şiire daha çok sempati ile yaklaşım şairleri himaye etmiş ve desteklemişlerdir. Böylece her alanda atılımın gerçekleştiği İstanbul, hasseten ilim, irfan ve sanat noktasında cazibe hâline gelmiş, çeşitli coğrafyalardan bir çok âlimin, sanatkârın, şairin ve öğrencinin teveccüh ettiği bir mekân konumuna yükselmiştir.

Kaynakça

- Adivar, A. A. (1970). *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ak, M. (1999), “Hind Donanması Kaptanı ve Bahriye Müellifi Pîrî Reis (Gelibolu, 1470? – Mısır, 1554), *Osmanlı*, VIII, 372-77.
- Alî Emîrî (1334). “Mekteb-i İdâdî Talebe-i Sâbıkasından, Sâbık Köprülü-zâde Fuad Bey’in Evvelâ 6949 Numaralı
- İkdâm Gazetesi’nde ve Sonra da 46 Sayılı *Yeni Mecmuâ*’da Neşreylediği –Fâtih Devrinde Edebî Hayat- Makalesi Hakkında Dördüncü Nushamızdan mâ-ba’d”, *Târîh ve Edebîyât*, 6, 109-16.
- Andrews, W. G. (2000). *Şiirin Sesi, Toplumun Şarkısı*, (Çev. Tansel Güven), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Argunşah, M. (1994). “Bitlisli Şükrî’nin Yavuz Sultan Selim Mersiyesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 211-8.
- Ataç, A. (1999). “Askeri Tıp Tarihi”, *Osmanlı*, VIII, 565-70.
- Atik, K. (2001). *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osmân*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Canım, R. (2000). *Latîfi Tezkiretü’ş-şu’arâ ve Tabsıratü’n-nuzamâ [İnceleme-Metin]*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çam, N. (1999). “Osmanlı Mimarisinde ve Sanatında Sultanların Estetik Rollerini”, *Osmanlı*, 10, 65-73.
- Danişmend, İ. H. (1948). *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-II, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Danişmend, İ. H. (1953). *Fâtih’in Hayatı ve Fetih Takvimi I*, İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları.
- Doğan, M. N. (2004). *Fatih Divanı ve Şerhi*, İstanbul.
- Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (1993). X, İstanbul: Çağ Yayınları.
- Hoca Sadettin Efendi (1992). *Tacüt-tevârih* V Cilt, (hız. İsmet Parmaksızoğlu), Eskişehir.
- Horata, O. (2000). “Cem Şairleri: Bir Kader Birliğinin Anatomisi”, *bilig*, 15, 91-110.
- İhsanoğlu, E. (1999). “Osmanlı Bilimi ve Literatürü”, *Osmanlı Medeniyeti Tarihi* 2, İstanbul, 363-444.
- İnalcık, H. (1997). “Türkler-Osmanlılar”, *İA*, XII/2, 286-308.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt 1 1300-1600*, Çev. Halil Berktaş, İstanbul: Eren Yay.
- İnalcık, H. (2003). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ 1300-1600*, terc. Ruşen Sezer, İstanbul:

Yapı Kredi Yayınları.

- İpekten, H. (1996). *Divan Edebiyatında Edebi Mubitler*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İsen, M. (1990). *Latîfî Tezkiresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İsen, M. (1994). *Acıyı Bal Eylemek, Türk Edebiyatında Mersiye*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, M. (1997). *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara: Akçağ Yay.
- Kartal, A. (2002). “Yavuz Sultan Selim Dönemi Edebiyatı”, *Araştırmalar, İnsan Bilimleri Araştırmaları*, 7-8, 105-152.
- Kartal, A. (2004). “Erken Dönem Nazım (XV. Yüzyıl)”, *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, c. V, Ankara, s. 1- 199.
- Levend, A. S. (1953). “Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı”, *Türk Dili*, 2/20, 495-505.
- Ocak, A. Y. (1998). *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Oryan, M. H. (1999). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Matematik Bilimi”, *Osmanlı*, VIII, 383-90.
- Özey, R. (1999). “Osmanlı Devleti Döneminde Coğrafya ve Öğretimi”, *Osmanlı*, VIII, 326-33.
- Raymond, A. (1995). *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev.: Ali Berktaş), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Saray, M. (1997). “Orta Asya’dan Osmanlı’ya Türk Töresi ve İlim”, *XV ve XVI. Asırları Türk Asrı Yapan Değerler*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 55-88.
- Şehsuvaroğlu, H. Y. (trhs.), *Asırlar Boyunca İstanbul*, İstanbul.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2010). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tansel, S. (1969). *Yavuz Sultan Selim*, Ankara.
- Tansel, S. (1999). *Fatih Sultan Mehmet’in Siyasi ve Askeri Faaliyeti*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1946). *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul.
- Tekin, G. (1995). “Fatih Devri Türk Edebiyatı”, *İstanbul Armağanı*, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 161-233.
- Tolasa, H. (2001). *Ahmet Paşa’nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Türk Dünyası El Kitabı Üçüncü Cilt: Edebiyat* (1992), Ankara.
- Unat, Y. (1999). “Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış”, *Osmanlı*, VIII, 411-20.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1965). *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilatı*, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1983). *Osmanlı Tarihi*, II, Dördüncü Baskı, Ankara.
- Ülken, H. Z. (1997). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul.
- Ünver, A. S. (1953). *Fatih Devri İlim, San'at ve İctimai Tekâmül Hamlelerine Umumi Nazar*, İstanbul: İstanbul Fetih Derneği Neşriyatı.
- Yücel, Y. & Sevim, A. (1991). *Klâsik Dönemin Üç Hükümdarı: Fatih – Yavuz – Kanuni*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

